

ÁBEL ISTVÁN–POLIVKA GÁBOR

A bankpiaci verseny Magyarországon a kilencvenes évek elején

A bankok versenyképességének elemzésére elterjedt hagyományos módszerek (SWOT-, CAMEL-elemzés) helyett ez a tanulmány az árazásban, a kamatokban és a kamatrés alakulásában tükröződő piaci viselkedésre összpontosít. E tényezők megváltozását vizsgálva a kilencvenes évek első felében, a szerzőpáros arra keresi a választ, hogy hogyan erősödött a bankok közötti verseny, és ez hogyan hatott a bankok viselkedésére és teljesítményére.*

A magyar bankrendszer működésének és fejlődésének az örökölt struktúra ellentmondásai komoly akadályát jelentik. A bankrendszer működésének meghatározó tendenciája jelenleg a *finanszírozó* bank képletével írható le, a fejlődés iránya ezzel szemben a *szolgáltató* bank irányába mutat. Ez a kijelentés önmagában semmitmondóan cseng abban az űrben, amelyben maga a magyar banki hagyományok is némileg irányt veszelve tanácstalanul keringenek.

Minden impozáns változás ellenére a bankok nagy többsége ma még a régi elv szerint működik: a pénzt összegyűjtik, hogy azt nagyobb (állami vagy nagyvállalati) célokra kiközvetítsék. A figyelem célcsoportra összpontosul, és a polgárt, a fogyasztót észre sem veszik, nemhogy megpróbálnák kideríteni annak valóságos igényeit. Ez nem magyar hagyomány. Európa más tájain is hasonló a helyzet. Bár London felé haladva egyre kevésbé, míg az ellenkező irányban egyre inkább jellemző.

Ettől a bajtól nehezen fogunk megszabadulni, főképpen azért nem, mert valamiféle kulturális beidegződés alapján nem is igazán zavar bennünket. Nyakas mentalitásunktól idegen, hogy banki szolgáltatásokkal tegyük komfortosabbá életünket. Az igénytelenség azonban könnyen változhat, és más okok is már ma versenyre kényszerítik bankokat. *A fejlődés motorja mindig is a verseny volt.* Írásunkban megpróbáljuk kideríteni, hogy milyen formában jelenik meg a bankok közötti verseny és ez alapján milyen változások várhatók a közeljövőben.

* A cikk a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem vállalatgazdaságtan tanszékén folyó Versenyben a világgal című kutatási program keretében készült tanulmányon alapul. A kutatást a T18211-es OTKA támogatta. Írásunk vitára közreadott kutatási beszámoló, figyelemfelkeltő célzatú, de nem törekszik végső ítéletek vagy lezáró következtetések kimondására. A munkához nyújtott hasznos észrevételeikért köszönetet mondunk *Karvalits Ferencnek, Király Júliának és Várhegyi Évának.*

Ábel István egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem vállalatgazdaságtan tanszék.
Polivka Gábor közgazdász, a General Electric pénzügyi vezetőképző programjának résztvevője.

Banki versenyképesség

A bankszektor versenyképességének vizsgálatát többféle módszerrel elemezhetjük. Az egyik megközelítés a banki *mérlegek* információira alapozott elemzés. A keresztmetszeti jellegű mérlegadatok elemzése a bankpiac fontos szerkezeti jellemzőire derít fényt. A magyarországi pénzügyintézetek piaci viselkedésére, hitelezési politikájuk és kockázatvállalási stratégiájukra azonban ezzel a módszerrel csak kevés információ nyerhető.

A kutatás során alkalmazott másik megközelítés a magyar bankpiac elemzésében nagyobb súlyt fektet az *árak* alakulására. Ez a kondíciós listák alapján végezhető el. E megközelítés alkalmazását az is indokolja, hogy a magyarországi bankok közötti verseny még egy olyan korai szakaszát éli, amelyben a konkurenciaharc elsősorban az árakban jelentkezik.¹

A fogalom értelmezése. A banki versenyképességről feltehetően igen sokféle kép él az emberek fejében. Mást jelent a villanyszámlát átutalással fizető nyugdíjas, mást az autóját részletre vásároló taxisofőr, és mást a nagy iparvállalatok pénzügyesének számára. Az első a fiókoknál kígyózó sor hosszában, a második a törlesztésre kapott fizetési halasztás alapján, a harmadik a hitelre fizetett kamatláb nagyságában méri a bankok szubjektív versenyképességét. Manapság a bankok egyszerre szimbolizálják a gazdagságot, a jólétet és az óriási bukások kudarcát. Időről időre felröppennek híresztelések arról, hogy egyes pénzügyintézetek válságos helyzetben vannak, fizetéseiktelenség fenyegeti őket. Ezek a hírek gyakran alkalmasak arra, hogy belőlük a kellő ismerettel nem rendelkezők elhamarkodott következtetéseket vonjanak le.

A banki versenyképesség mérése. Az eltérő értelmezések mögött gyakran a mérési, számítási módszerek különbözősége rejlik, éppen ezért döntő fontosságú a banki versenyképesség fogalmának megértéséhez a módszertan tisztázása.

A versenyképesség szokásos definícióinak közös vonása, hogy mindegyik egy konkrét piaci helyzetben értelmezi a versenyképességet. Ha valamely szereplő növeli versenyképességét, azt értelemszerűen csak versenytársai rovására teheti. Egy ország, vállalat vagy termék tehát nem önmagában versenyképes, hanem csak konkurenseivel szemben. Ennek megfelelően a versenyképesség mérése során nem általános mérőszámokra, hanem a versenyhelyzet változására, illetve ennek okaira koncentrálnunk. Elsősorban ez a különbség a *bankértékelés* és a banki versenyképesség mérése között. Míg az első egy abszolút skálán osztályoz – hiszen a nyereség nagysága vagy a likviditás mértéke egyértelműen számszerűsíthető –, a versenyképesség mérésére csak relatív skálák, rangsorok segítségével nyílik lehetőség. Mindez természetesen nem jelenti a két terület egymástól való elhatárolódását, éppen ellenkezőleg, a versenyképesség-vizsgálatok legtöbbször a bankértékeléshez használt módszertani alapról indulnak.

A versenyképesség tartalmának pontosabb megragadásához a *fogyasztó* szemszögéből kell a bankok teljesítményét vizsgálni, hiszen a szolgáltatók közötti választásban az ügyfeleket nem bankjuk egy részvényre számított nyeresége, hanem a szolgáltatás ára és minősége befolyásolja. A versenyben való eredményes részvétel – azaz a versenyképesség – tehát mindenekelőtt a fogyasztói igények kielégítéséhez kötődik.

Legszűkebb értelmezésben a versenyképesség fogalma a versenytársak árainak egymáshoz viszonyított arányához kapcsolódik. Egyre gyakrabban hivatkoznak azonban áron kívüli tényezőkre akkor, amikor versenytársak pozícióját határozzák meg (*Henriot [1993]*). Ennek megfelelően szokásos a versenyképesség ár-, és áron kívüli tényezőiről beszélni. Abban, hogy az áron kívüli versenyképesség kérdése a közgazdaságtanban előtérbe ke-

¹ A bankok kamatlábainak adatai elérhetők a Magyar Nemzeti Bank Havi jelentéseiben, a Világgazdaság című napilapban, a HVG közléseiben.

rült, szerepet játszik az is, hogy a forgalom egyre nagyobb részét teszik ki *magas hozzáadott értékű termékek*, amelyeknél a verseny már nem kizárólag az árban, sőt egyre inkább más jellemzőkben jelentkezik. E tendencia egyértelmű jele például a kínált termékskála kiszélesedése.

A versenyképesség fenntartása és a versenyszabályozás

A bankszektor gazdaságban betöltött szerepe a legfejlettebb európai országokban a 19. század második felében jelentősen megnövekedett, s lassan kinőtte a szabad piac kínálta lehetőségeket. Egy-egy magánbank hitelezési vagy befektetési politikájától egész iparágak függtek, más esetekben régióként alakultak ki meghatározó erejű bankok. E különleges szerep felismerésével párhuzamosan nőtt a gazdaság többi résztvevője részéről az igény a magánbankok tevékenységének valamilyen kontrolljára, mely lehetővé teszi valamennyi bank tevékenységének ellenőrzését, felügyeletét, a piaci verseny feltételeinek folyamatos biztosítását.

Hasonló kezdeményezések belülről, az egyes pénzüzetek oldaláról is születtek. A bankárok rájöttek, hogy egy-egy versenytársuk kockázatos politikája nemcsak önmagára, de az egész szektorra nézve is veszélyes – több okból. A mindennapos tevékenységek, például fizetési megbízások során gyakorlatilag lehetetlen nem kapcsolatba kerülni a „hazardőr” bankkal, így a partnerek hiába ismerik fel időben a veszélyforrást, az ebben rejlő kockázat kiszűrésére nincs megfelelő eszközük. Másik oldalról egy konkrét bank esetleges problémái az egész bankszektor jó hírét is veszélyeztethetik, s ez a konkurenset is közvetlenül érinti.

A versenyszabályozásnak valamilyen formájára tehát központi és belső igény egyaránt felmerült. Ennek megfelelően a szabályozó szervek két típusa alakult ki. Az állami irányítású *bankfelügyelet*ek hatósági jogosítványaik birtokában a törvényes keretek betartásáért feleltek, a „céhes” alapon szerveződő *bankszövetségek* ezzel szemben a belső kontroll és a szakmai normák kialakításában vállaltak szerepet. E szervezetek munkájával szembeni alapvető követelmény a megbízhatóság, amelynek érdekében olyan értékelő módszerre van szükség, amely a banküzem minden területét figyelembe véve, komplexen kezeli a pénzüzetek gyakran meglehetősen különböző tevékenységeit.

A másik fontos szempont az egységesség biztosítása a bankok közötti összehasonlíthatóság érdekében. A szabályozó szervek eltérő alkalmazási igényeinek megfelelően fejlődtek ki a megfelelő értékelő módszerek. A preventív szabályozás céljaira gyorsan, egyszerűen használható, úgynevezett *korai előrejelző rendszereket* fejlesztettek ki, amelyeknek a gazdasági stabilitást veszélyeztető bankcsődök megelőzésében van fontos szerepük.

A legtöbb bankértékelő módszernek közös hátránya, hogy a banküzem egyes területeit elkülönítve vizsgálja, s ilyenkor az elemzőnek azzal a problémával kell szembenéznie, hogy az összefüggéseiből kiragadott adatok akár ellenkező következtetésekre is vezethetnek. Az átfogó elemzési igények kielégítésére a bankok működését pontosan nyomon követő komplex módszerek terjedtek el. Ezek közül a legismertebb a *CAMEL*, amely mozaikszó az elemzés során követett *Capital* – tőke, *Assets* – eszközök, *Management* – vezetés, *Earnings* – jövedelmezőség, *Liquidity* – likviditás séma alapján áll össze. Az egyes részelemek értékelése döntően a gazdasági adatokból nyerhető, számszerűsített mutatókkal történik, ezek számításához azonban a publikus adatokon túlmenő információk is szükségesek. A módszer döntően statikus jellegű, ezért – bár minden másnál jobban mutatja a pénzüzetek valódi helyzetét – a jövőre vonatkozó következtetések levonására nehezen alkalmazható (*Seregdi* [1993]).

A versenyszabályozás támogatására kifejlesztett bankértékelési módszerek

A bankokra vonatkozó információkhoz való hozzájutás természetesen nemcsak a központi szerveket foglalkoztatta. A befektetők és az ügyfelek oldaláról már sokkal korábban felmerült a bankok értékelésének szükségessége, hiszen számukra ez létérdek, nem pedig vállalt feladat. A szabad piac törvénye szerint mindenki szabadon választhatja meg, melyik bankra bízta pénzét, de ezzel a következmények viselésének szabadsága is együtt jár. Ha a bank valamilyen okból nem fizet, a betétes pénze elúszik. Ezek után érthető, miért olyan fontos mindenki számára, hogy tisztában legyen saját bankja és a konkurencia lehetőségeivel.

A véleményalkotásban a szomszéd rossz tapasztalatától kezdve, a reklámokon keresztül, az éves jelentések számsoráig a legkülönbözőbb információk játszhatnak szerepet. A következőkben néhány olyan módszert ismertetünk, amelyek megkönnyíthetik a választást. Segítségükkel a bankpiaci verseny elemzésén keresztül nemcsak az egyes bankok helyzetére, de az egész szektor tevékenységének tendenciáira is lehet következtetni.

A leggyakrabban használt mérési módszerek egyike a *piaci struktúra* elemzése. E megközelítés abból indul ki, hogy a mindenkori piaci részesedések alapján egyértelműen lehet következtetni a versenytársak közötti kapcsolat minőségére, közvetve a verseny erősségére. Ennek megfelelően az atomizált piaci résztvevők alkotta piacon tökéletes versenyről, míg a teljesen monopolizált, egyszereplős kínálatú piac esetében a verseny teljes hiányáról beszélnek. E módszer nagy segítséget nyújt egy szektor belső változásainak megértéséhez, és gyakran valóban eredményes és – mindenekelőtt – olcsó útja a versenyhelyzetre irányuló vizsgálódásoknak. Általánosságban igaz az, hogy a nagyszámú, viszonylag kis befolyású vállalkozás alkotta piacon nehezebb az árban indokolatlan költségeket érvényesíteni, mert magasabb ár esetén a konkurens cégek kedvezőbb ajánlatait választaná a fogyasztó. Egy piac népessége azonban önmagában még nem garancia a versenyre. Másik oldalról e módszer nem számol az oligopolpiacon lehetséges erős versennyel, hiszen a számosság alapján ott az erősen korlátozott verseny tűnne valószínűnek. Ez utóbbi azért is fontos, mert több európai ország bankpiacára az oligopolcégek közötti kíméletlen verseny a jellemző (*Molyneux-Lloyd-William-Thorton* [1994]).

A banki versenyképesség mérésének egy másik – a bankértékelőktől átvett – módszere: összehasonlítás a gazdasági adatok alapján, s ezt követően *rangsorkészítés*. A leggyakrabban mérlegadatokon nyugvó információk segítségével készített elemzés lényege, hogy kiszámítják a kulcsfontosságú mutatókat, s ezeket összevetik az iparági normákkal, illetve a versenytársak eredményeivel.

Az új belépők és a piacon már korábban jelen lévő bankok közötti verseny vizsgálatára *Cesari és Villani* [1989] a „*shift and share*” módszert használja. A banki kockázatot mint a betétek terhére képződő rossz hitelállományt értelmezve, az új szereplők információs hátrányát vizsgálják, hitelek eltérő szerkezetéből és a kamatlábak alakulásából kiindulva.

Egy új megközelítés: az árelemzés módszere

A verseny vizsgálatához különböző módszerek terjedtek el. Érdekes, hogy ezen belül a szakirodalom alig foglalkozik a bankpiacon a versenyfeltételek tesztelésével. Ellenkezőleg, e feltételek (számukra) majdnem kizárólag a piaci szerkezet olyan változásaiból következnek, mint a koncentráció aránya, a bankok, illetve a bankfiókok száma, s az elemzők nem ritkán egyszerű anekdotákból merítenek munkájukhoz segítséget (*Cesare-Conti-Onando* [1994]).

A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem vállalatgazdaságtan tanszékén – a *Ver-*

senyben a világgal program keretében – folyó kutatás során jelentős hangsúlyt kapott a *nem strukturális elemzés* lehetőségeinek megvizsgálása. Az elgondolás kézenfekvő, hiszen a klasszikus közgazdaságtan azon alaptételéből indul ki, hogy a piaci verseny legfontosabb fokmérője maga a piaci ár. Az eltérő kereslet és kínálat mindig az árrendszeren keresztül találkozik, s a piaci szereplők ennek közvetítésével értesülnek a piac aktuális helyzetéről. Ennek megfelelően egy viszonylagosan magas ár túlkeresletet vagy más hasonló helyzetet sejtet, amelyben a fogyasztók nem, vagy csak nehezebben juthatnak hozzá a kívánt jószághoz. A tökéletes versenyben – ahol gyakorlatilag korlátlan számú termelő és fogyasztó áll egymással kapcsolatban, és erőforráskorlátokkal sem számolunk – ilyen helyzet csak átmenetileg fordulhat elő. A megnövekedett ár okozta magasabb hozadék új termelőket vonz, akik növelik a kínálatot, s így a túlkereslet lassan – egyre csökkenő ár mellett – kielégítésre talál. A magas ár tehát a piac valamely tökéletlenségére, tehát a verseny alacsonyabb szintjére utal.

A banki versenyképesség ár szempontú elemzéséhez a bank termékének árát, a *kamatláb*at kell vizsgálni. A kamatláb banküzemben betöltött központi szerepe korántsem új keletű, ezzel kapcsolatban a legkorábbi ismert *banktörvény* is állást foglal. Hammurabi törvényeiben (i. e. 1730.) 20 százalékos kamatlábát állapít meg: „A pénz kölcsönzőjének jutalma minden öt kölcsönadott sékel után egy sékel ezüst kell legyen.” (Meek [1973].)

A klasszikus kereskedelmi banki tevékenységet alapul véve, a versenyképesség vizsgálatára nem a nominális kamatszintet, hanem a *kamatrés*² érdemes használni, mert a kereskedelmi bankok alapesetben nem saját, hanem más forrásból, például betétjeik terhére nyújtanak hitelt, termékük – a pénzügyi közvetítés – ára ezért a hitel és a betéti kamatláb különbsége: a kamatrés. A kamatrés ilyen szempontból való vizsgálatával kapcsolatban gyakran fölmerül, hogy az sok más – a kereskedelmi bankoktól független – tényezőtől, például a kötelező tartalékrátától is függ. Ezek az elemek valóban jelentősen módosíthatják a kamatmarzs nagyságát, de annak időbeli alakulása már a bankok kamatpolitikájától függ. Másik oldalról éppen ez – tehát a nem a kereskedelmi bankoktól függő befolyásoló hatás figyelembevétele – azért fontos, mert hatásuk a versenyt gyakran célzottan korlátozza. A kötelező betétbiztosítási hozzájárulás miatt megnövekedett kamatmarzs például a verseny alacsonyabb színvonalára engedne következtetni. Ez a feltevés azonban nem mond ellent, sőt egybeesik a betétbiztosítás tudatos, a betétesek érdekében bevezetett versenykorlátozó hatásával.

A magyar bankpiac versenyjellemzői

A bankrendszer átalakulása

A magyar bankrendszer modernizációja már a nyolcvanas évek elején megkezdődött. A korábban teljesen központosított tőkeallokáció lazításaként, ha marginális fontossággal is, de megjelentek az alternatív pénzügyi közvetítő csatornák. Különböző szövetkezeti és vállalati támogatási vagy kutatásfejlesztési alapokból olyan *pénzalapok* jöttek létre, amelyek bizonyos tekintetben már bankszerűen működtek. Bár e szervezetek még csak minimális szerephez jutottak az átalakuló pénzügyi rendszerben, fontosságukat jelzi, hogy a mai magyar középbankok nem jelentéktelen része ilyen pénzügyi alapról kifejlődve vált kereskedelmi bankká. Ilyen az Inter-Európa Bank elődje, az 1980-ban alapított Interinvest Külkereskedelmi Fejlesztési Betéti Társulás, de hasonló átalakulás nyomán jött létre a Mezőbank, az Agrobank vagy a Corvinbank is. A nemzetközi pénzügyi rendszerhez való

² A kamatrés, a kamatmarzs és a kamatkülönbség kifejezéseket ebben az írásban szinonimaként használjuk.

csatlakozás első komoly lépéseként 1979-ben megalakított off-shore státusú Közép-Európai Nemzetközi Bank után 1985–1986-ban további két külföldi érdekeltségű pénzintézet is alakult, a Citibank és az Unicbank (*Várhegyi [1995a]*).

A pénzügyi közvetítés liberalizálásának e kezdeti szakaszát jól jellemzi a szintén az évtized elején megszületett vállalati kötvénypiac. Bár ezek az értékpapír-kibocsátások a vevők és az eladók körében egyaránt sikert arattak, a létrejövő piacon a *verseny legkisebb jele sem mutatkozott*. Ezt erősíti meg *Murphy–Sabon [1992]* elemzése, amely a kötvények ára, kamata és a vállalatok valós kockázati, jövedelmi pozíciója között az 1981–1989-es időszakban semmilyen, statisztikailag kimutatható összefüggést nem talált.

Bankpiaci verseny a korai időszakban

A bankpiac liberalizálása utáni első időszak az új lehetőségek okozta eufória jegyében telt el. Néhány év alatt több tíz új pénzintézet alakult meg, országszerte bankfiókok épültek, s az új bankok nagy becsvággyal kezdték el a piac meghódítását. Az üzleti tapasztalattal nem, vagy csak kevésbé rendelkező új bankárok sikereket értek el, az ügyfelek és az ügyletek száma nőtt, ami a banki profitok növekedésében is tükröződött.

A kedvező hozamok miatt a bankok erőteljesen növelték mérlegfőösszegüket, s expanziójukban a valóságban túl alacsony tőkeerejük – az első évek puha számviteli, banküzemi és hitelminősítési szabályai miatt – nem jelentett akadályt. A túlhajszolt növekedés a legtöbb bank számára túlzott kockázatvállalást is jelentett, aminek egyértelmű következménye volt a bankok stabilitásának olyan mértékű megingása, amelyet a magyar bankrendszer csak a hitel-, illetve bankkonszolidációban testet öltő állami segítségnyújtással tudott átvészelni.

A volumen növelésének stratégiája egyébként nemcsak az első éveket jellemezte. A magyar bankpiac egészen 1993-ig az extenzív verseny korszakát élte, az intenzív, a szolgáltatások *minőségében* jelentkező verseny csak a közelmúltban kezdődött meg. A bankpiac az első évek alatt komoly strukturális változásokon ment keresztül. A nagybankok, amelyek eleinte szinte monopol helyzetben voltak, néhány év alatt piaci részesedésük harmadát-felét elvesztették, helyüket a dinamikusan fejlődő kis- és középbankok vették át. Az átrendeződés folyamatát jól tükrözi az *1. táblázat*, amely a vállalati hitelek piacának részesedési adatait tartalmazza.

1. táblázat

A vállalati hitelek piacának részesedései a hitelt nyújtó bank mérete szerint (1987–1991)

Megnevezés	1987	1988	1989	1990	1991
Nagybankok	91,6	85,7	79,2	69,6	62,9
Kis- és középbankok	6,9	8,4	11,1	18,4	26,8

Forrás: MNB Éves jelentés, 1993.

A jelentős piacvesztés ellenére a nagy bankok továbbra is a piac meghatározó szereplői maradtak. A kisebb kockázati hitelportfólióval rendelkező középbankok kamatrésüket hozzáigazították a jelentős kétes hitelállományú nagyobb bankok által magasabban megállapított marzshoz (*Ábel–Székely [1992]*). Ez a magatartás két dologra világít rá. Egyrészt az új piaci szereplők eleinte óvatos árképzési politikáját folytattak, másrészt ekkor a verseny csak korlátozottan érvényesült.

Az időszak fejlődését összefoglalva megállapítható, hogy az üzleti bankrendszer létrejöttét követően történtek olyan jelentős változások a magyar bankpiacon, melyek a verseny erősödésének irányába mutatnak, de e rövid idő alatt még nem alakult ki igazi piaci verseny.

A bankok közötti verseny befolyásoló tényezők a kilencvenes években

A magyar bankszektor jelentős változáson ment keresztül az átmenet éveiben. Ez alapjaiban érintette a tulajdonosi struktúrát, a piac felosztását, s így komoly hatást gyakorolt a bankszektorbeli verseny feltételeire. Ami a bankszektor egészének helyzetét illeti, két fő vonással jellemezhetjük az elmúlt éveket. A bankrendszer fokozatosan teret *vesztett a pénzügyi közvetítésben*, vagyis egyre kisebb szerepet játszik a gazdaság finanszírozásában. Ez a folyamat sok tényező hatásának eredménye, ám részben összefügg a bankrendszer versenyhelyzetének alakulásával is. A másik szembevetendő jelenség a bankok közötti markáns *átrendeződési* folyamat, vagyis a volt állami nagybankok folyamatos háttérbe szorulása, és a vegyes bankok komoly és viszonylag viharos térnyerése. A továbbiakban e két folyamatot vizsgáljuk részletesebben, és kimutatjuk a bankszektorbeli versenyhelyzet alakulásának fő tényezőit is. Ezen belül is külön elemezzük a kamatok alakulásának szerepét, jelentőségét. Megvizsgáljuk, hogy a bankszektor modernizálódása hogyan hatott a gazdaság reálszférájának helyzetére.

A bankok háttérbe szorulása a pénzügyi közvetítésben

A bankrendszer összevont mérlegfőösszege 1992-ben a GDP-nek még több mint 80 százalékát tette ki, 1995 végén már csak 64 százalékát adja. Ez, a csökkenő-stagnáló GDP mellett reálértelemben is összeszűkülést jelent (2. táblázat).

2. táblázat
A bankrendszer és a vegyes bankok szerepe a gazdaságban
(százalék)

Megnevezés	1992	1993	1994	1995
Bankrendszer mérlegfőösszege/ GDP	82	76	73	64
Vegyes bankok mérlegfőösszege/ /bankrendszer összesen	10	12,2	15,5	21,5

Forrás: MNB, PM.

A kiszorulásnak több oka is volt. Részben a nemzetközi irányt követte a magyarországi folyamat, ugyanis általános tendenciának is tekinthető a tőkepiaci finanszírozás térnyerése, és ezzel kapcsolatban a tőzsdének, valamint az értékpapírcégeknek az előtérbe kerülése – éppen a bankok rovására. Magyarországon is szemtanúi lehetünk hasonló folyamatoknak, ám a bankok háttérbe szorulásához egyéb tényezők is hozzájárultak.

Az átmenet során fokozatosan alakultak ki és fejlődtek a pénz- és tőkepiaci bankokon kívüli intézményei, s ezek is helyet szereztek a gazdaság finanszírozásában. Így Magyarországon is megjelentek az értékpapírcégek, s fejlődött, erősödött a tőzsde. A gazdaság szereplői fokozatosan ismerkedtek a bankon kívüli gazdaságfinanszírozási formákkal. Ezeket segítette a természetes fejlődésen kívül az is, hogy a bankszektorot sújtó – néhány

forrásgyűjtést érintő – terhek nem érintették ezeket a finanszírozási formákat. A nemzetközi mércével mérve is kiugróan magas *tartalékráta*-előírások, amelyek az egész átmenet periódusát jellemezték, komoly hatással voltak a bankrendszer egészének a működésére, s jelentősen hozzájárultak a kiszorulási folyamat kibontakozásához.

A hazai bankrendszer visszaszorulása a külföldi banki finanszírozás térnyerésének is köszönhető. A magyar bankrendszer egésze magas kamatmarzsokkal dolgozott, amelyet számos tényezőre vezethetünk vissza. Az átmenet éveiben a hagyományos magyar bankok a vállalatok tőkevesztésének következtében tulajdonképpen maguk is elvesztették tőkájüket. A rossz hitelek utáni hatalmas céltartalék-képzési igény szükségszerűen növelte meg a kamatrést, s ezt csak erősítette a kirívóan magas kötelező tartalékráta. A magas kamatmarzs miatt a magyar hitelkamatok még akkor is jóval magasabbak lettek volna a külföldön szerezhető hitellehetőségeknél, ha különben az árfolyam-politika semleges lett volna. Ám az időszak nagy részében reálfelértékelő politika érvényesült, részben antiinflációs céllal, részben a külföldi tőkebeáramlás ösztönzésére. A leértékelések viszonylagosan alacsony szintje mellett a külföldi források relatíve olcsóbban voltak megszerezhetőek. Ez a folyamat az időszak nagy részében jellemző volt, de legnyilvánvalóbbá a csúszó árfolyamrendszer bevezetésével vált. Ekkor vált ugyanis előre pontosan kiszámíthatóvá a hazai és külföldi hozamok különbsége, amely korábban azért jóval nagyobb pontatlansági elemet tartalmazott a leértékelési mértékek előrebecslési bizonytalanságai miatt. Mindezek együttes hatására a vállalatok külföldihitel-felvételi aktivitása megnőtt. Azok a vállalatok, amelyek tehetők, a közvetlen külföldihitel-felvételt választották, és így elkerülték a hazai bankokat. 1995-re a vállalkozói szféra közvetlen külföldihitel-felvétele az összes vállalati hiteleknek már több mint 30 százalékát adta. Természetesen ezek a cégek a hazai vállalatok közül vélhetően a legjobbak voltak – azok, amelyek külföldi bankkapcsolatokkal vagy szorosabb külföldi vállalati kapcsolatokkal rendelkeztek. Valószínűleg a bér munkakapcsolatok fejlődése is összefüggésben volt a finanszírozási mód felfutásával.

A tartalékszabályozás hatása a bankrendszer versenyhelyzetére

A kötelező tartalékolás célja a modern pénzügyi rendszerekben nem a likviditás rövid távú szabályozása, hanem a stabil jegybankpénz iránti kereslet fenntartása, amely végül is csökkentheti a pénzpiaci kamatok volatilitását. Magyarországon a monetáris politika az átmenet éveiben rendszeresen ezt az eszközt alkalmazta a bankrendszer likviditásának befolyásolására. Ez igen durva és kevésbé pontosan irányítható eszköznek számít ilyen célra. A választást részben mégis az indokolta, hogy a finom szabályozás eszközei még fejlődési stádiumban voltak, másrészt néhány esetben a likviditásszűkítés szükséges volumene gyakran átmenetileg durva beavatkozást igényelt. A tartalékráta-politikát a Magyar Nemzeti Bank nem csupán likviditásszabályozásra használta, hanem arra is szolgált, hogy a költségvetésnek nyújtott alacsony kamatozású hitelei miatti veszteségeit részben kompenzálja. Emiatt valójában jövedelemátcsoportosítás történt a bankrendszer és a költségvetés között. A nagy költségvetési deficit és a magas államadósság tehát hozzájárul a magas kamatréshez, és így nem kis mértékben maga is hozzájárult a bankrendszer kiszorulásához. A közgazdasági irodalomban sokat vitatják a nagy költségvetési hiány kiszorító hatását. Ez a deficitnek a beruházásokat kiszorító hatásáról szól. A magyar gazdaság átmeneti periódusában ez a feltételezés meglehetősen nehezen igazolható, viszont egyértelműen kimutatható a magas költségvetési deficitnek a *hazai bankrendszert kiszorító hatása*.

Az egész átmeneti periódusban a tartalékolási követelmény azon országokkal való nem-

zetközi összevetésben, amelyek bankjai intenzív magyarországi kapcsolatokkal rendelkeznek, igen magas volt Magyarországon (Árvai [1995]). A magas tartalékolási terhek jövedelemkiesést okoznak a hazai bankoknak, amely versenyhátrányt jelent a külföldi bankokkal szemben. Ezt a hatást némileg csökkentik, bár nem kompenzálják teljesen a tartalékokra fizetett kamatok. A tartalékolási terhek hozzájárultak a magas kamatrés tartós fennmaradásához. A magas kamatrés a banki finanszírozási közvetítés drágítását jelenti. Így a hazai bankok versenyhátrányba kerültek az alternatív forrásközvetítő intézményekkel szemben is.

A nemzetközi méretekben is magas tartalékráta nemcsak a hazai, hanem a külföldi piacokon is rontotta a hazai bankok esélyeit. 1994 tavaszától 1996 közepéig a bankoknak a külföldi bankközi források után is tartalékot kellett képezniük, kivéve, ha az MNB-nél tartották azt. Ez kétségtelenül mérsékelte a forintforrásokkal rendelkező hazai bankok versenyhátrányát a Magyarországon működő – főképpen devizaforrásokra építő – vegyes bankokkal szemben.

A forrásokat terhelő költségnövelő tényezők hatásának csökkentése érdekében a bankok jelentős termékfejlesztésekbe kezdtek, és olyan termékekkel rukkoltak elő, melyek nem számítanak tartalékköteles forrásnak. Emiatt a mérlegen kívüli tételek szerepe megnőtt. Ez nemzetközi tendencia, mely hazánkban a különösen magas tartalékolási terhek miatt érthetően még nagyobb szerephez juthatott.

A kamatverseny mérése a magyar bankpiacon

A magyar bankpiaci versenyhelyzet vizsgálatához célszerűnek tűnne strukturális módszereket, rangsorokat használni, de ezt több probléma is gátolja. Magyarországon a kereskedelmi bankok csak az 1987-es reformot követően jelentek meg, s így nem állnak rendelkezésre kellő hosszúságú idősorok. A korlátozott adatbázis határokat szab az ökonometriai módszerek alkalmazásának. E rövid időszak alatt is többször változtak a bankokra vonatkozó mérlegkészítési szabályok. Így, még ha rendelkezésre állnak is a mérlegre vonatkozó részletes információk, az azonosnak tűnő tételeknek gyakran teljesen más a tartalmuk. A magyar bankpiac viszonylagos kiforrotlanságából adódó sajátosságai nehezítik a versenyképesség vizsgálatát, de érdekes módon éppen a fejletlenség az, ami egy egyszerű módszer alkalmazását lehetővé teszi. A piaci verseny egy bizonyos szintjén már nem az ár a döntő szempont. A brit bankok például szinte teljesen egyforma betéti és hitelkamatokkal dolgoznak, a konkurenciaharc elsősorban nem az árak eltéréseiben, hanem a szolgáltatások minőségében ölt testet. A magyar piacon a minőségi tényezők szerepének megjelenése csak a legutóbbi években jellemző, de még így is az ügyfelek körében a nem ár jellegű szempontok szerinti választás alig jellemző. További előnyt jelent, hogy – szemben a mérlegadatokkal – a banki kamatlábak homogén idősorba rendezhetők, alakulásukat adminisztratív tényezők kevésbé befolyásolták.

A kamatok alakító tényezőkről

Ebben a részben azt vizsgáljuk, hogy a magyar bankok betéti és hitelkamatlábai, vagyis a bankpiaci árak alakulása mit árul el a piaci versenyről. A *Világi–Vincze* [1996]) szerzőpáros tanulmánya bemutat egy egyszerű banki modellt, amelyből a szerzők levezetik a nyereségmaximáló viselkedés kamategyenleteit. A betétek várható marginális költségének ez esetben meg kell egyeznie a betétekből származó marginális bevétellel, ami nem más, mint a kötelező tartalékokra fizetett kamatláb és a pénzügyi kamatláb tartalékrátá-

val súlyozott átlaga. A hitelezés várható marginális bevétele pedig a kockázatmentes pénzpiaci kamatlábbal egyezik meg, vagyis a hitelkamat ez esetben az ügyfélkockázattal megnövelt kockázatmentes pénzpiaci kamatlábbal egyenlő.

Ha egy piacon gyenge a verseny, feltehetően magasabb a piaci ár a határkölségnél, így a költségek változása kevésbé hat az árakra. Éles árverseny mellett ezzel szemben a piaci ár és a határkölség között valószínűleg szoros a kapcsolat, mert a konkurencia miatt a résztvevők nem engedhetik meg, hogy ne reagáljanak a piac változásaira, hogy termékük esetleg kevésbé vonzó áron kerüljön piacra. Ez az alaptétel természetesen a pénzügyi szektorra is érvényes, bármilyen piaci struktúrát tételezünk is fel a betéti és hitelpiacokon, a kamatlábaknak függeniük kell a bankok által érzékelt határkölségektől. Ha a bank hitelezési és betétgyűjtési tevékenységét *elkülönítve* kezeljük, azaz a betéti kamatok csak a betétek iránti, a hitelkamatok csak a hitelek iránti keresletre hatnak, valamint ha eltekintünk minden jövedelmi hatástól, illetve kockázatkerüléstől, akkor a fenti hipotézis azt jelenti, hogy a bank tevékenységének két részét – a hitelezési és a betétgyűjtési ágat – csak a határkölség és a banki mérleg köti össze. Tökéletes verseny körülményei között tehát a betéti kamatlábra – a határkölségen kívül – csak a kötelező tartalékolásra vonatkozó szabályok hatnak, míg a hitelkamatlábak alakulását csupán a hitelezés várható kockázata befolyásolja. A betétek és a hitelek kereslete és kínálata közötti összefüggéseknek tehát csak nem tökéletes verseny esetén lehet szerepe. Ennek megfelelően kompetitív piacon más változók a pénzpiaci kamatlábakra kifejtett hatásukon túl nem lehetnek szignifikáns statisztikai összefüggésben a hitel- és betéti kamatlábakkal. A kompetitív piac e modellfeltétele a gyakorlatban soha nem teljesül tökéletesen. Például a gazdasági helyzet jövőbeli alakulásával kapcsolatos várakozások szintén befolyásolják a hitelkamatlábát, mivel ezek a várakozások a hitelezés kockázatára hatnak. Azonban már ez is egy újabb exogén információnak minősül a kamatláb alakulását befolyásoló tényezők között.

Amennyiben a tökéletes piac feltételezéséből indulunk ki, a bankrendszer egészére vonatkozó megfigyelésekhez elégséges egy olyan egyszerűsített modellt használni, amely a kamatláb és a határkölség kapcsolatát vizsgálja. Erre azért van lehetőség, mert a *betétoldalon* csak két tényező, a kötelező tartalékráta és a tartalékokra fizetett kamatok befolyásolják a betéti kamatláb alakulását ebben a modellben. Az egyszerű források határkölségmodellje az (1) formával írható le.

$$r_2 = (1 - \text{Tartalékráta}/100)r_1 + (\text{Tartalékráta}/100)r_{\text{a tartalékokra fizetett MNB-kamatláb}} \quad (1)$$

A formula a *források módosított határkölségét* (r_2) a *tartalékok nélküli források határkölsége* (r_1) és az MNB-től a tartalékok után kapott kamat összegeként állítja elő (a levezetést lásd (Vincze-Világi [1995] 23. o.).

A *hiteloldalon* a kockázati tényezők kezelése jelent a modellben problémát. Az egyszerűség érdekében ezt úgy kezeljük, hogy a kockázati prémium a modell konstans tagjában jelenik meg. A kockázat hatásának egy pontosabb becslését a bankok *prime rate* adatainak, azaz a legjobb ügyfeleknek nyújtott, gyakorlatilag kockázatmentes hitelek kamatlábainak felhasználásával lehetne megadni, de az ehhez szükséges, a bankrendszer egészére vonatkozó súlyozott adatsor nem áll rendelkezésre.

A banki kamatlábnak és a bankok határkölségének kapcsolatát a következő (2) egyszerű modellel közelítjük:

$$\text{Hitelkamat} = \beta_0 + \beta_1 \text{Határkölség} \quad (2)$$

A hitelezés esetében is nyereségmaximálást tételezünk fel, ami azt jelenti, hogy a határkölség itt is megegyezik a határhozammal, ami nem lehet alacsonyabb, mint a kockázatmentes befektetés (például a 30 napos kincstárjegy) hozama, sőt optimális eset-

ben azzal egyezik meg. Az egyenletben β_1 a banki hitelkamatláb és a határkötség lineáris kapcsolatát írja le, míg a konstans tag a linearizálás és a kihagyott változók hatásait foglalja össze. A jobb oldalt újabb magyarázó változókkal kiegészítve, az egyenletet megvizsgálhatjuk, hogy a határkötség önmagában elégséges magyarázatát nyújtja-e a kérdéses banki kamatláb alakulására.

Idősorok esetén a fenti séma általában nem becsülhető statisztikailag elfogadható módon egyszerűbb módszerekkel, ezért késleltetett autoregresszív módszert alkalmazunk a becslésre:

$$(\text{Hitelkamat})_t = \gamma_0 + \gamma_1(\text{Hitelkamat})_{t-1} + \gamma_2(\text{Határkötség}). \quad (3)$$

A összefüggés így felírt alakban kifejezi, hogy a bankok a határkötség változására nem azonnal, hanem esetleg több időszakon keresztül késleltetve reagálnak. A késleltetett tagok számának növelésével azt is vizsgálhatjuk, hogyan cseng le egy-egy a határkötségre erősebben ható esemény hatása a bankrendszerben.

E modellekben központi magyarázó változóként minden esetben a *határkötség* szerepelt, de eddig nem esett szó ennek pontos tartalmáról. A klasszikus mikroökonómiai értelmezést alapul véve, a határkötség a pótlólagos termékegység termelésének a költsége, amely az alternatív befektetési lehetőségek hozamával (*opportunity cost*) mint korlátozó feltétellel hozható összefüggésbe. A bankoknál mindez a kockázatmentes befektetési formák közül a legmagasabb hozamú eszköz kamatlábjával egyenlő, hiszen a banknak csak akkor éri meg forrásait kihelyezni, ha a hitelkamatláb kockázati prémiummal és a hitelezéshez kapcsolódó költségekkel csökkentett része meghaladja az alternatív befektetési lehetőségek hozamát. Ellenkező esetben – kockázat vállalása nélkül is – biztos jövedelemhez juthat a bank, tehát nem éri meg az ügyfelek hitelezésével foglalkozni.

A betétgyűjtés oldalán ugyanez a kockázatmentes kamatláb a betétekért fizethető kamatok felső határa. Ha a bank kockázatmentesen elérhető hozamát meghaladja a betétgyűjtés költsége – a betétekre fizetett kamatok és a betétek kezeléséből származó többi költség összege –, akkor nem kifizetődő a betétgyűjtés.

A betéti kamatok felső határaként értelmezett határkötség számszerűsítésére több lehetőség kínálkozik. A közöttük való választás egyrészt függ attól, hogy a bankok számára milyen források hozzáférhetők. Másrészt a piaci árak alakulásának függvényében azal is számolni kell, hogy időszakonként más és más eszközök reprezentálják a bankok számára a legmagasabb hozamú kockázatmentes befektetés lehetőségét. A banki viselkedés elméletei általában elfogadják azt a hipotézist, amely szerint létezik egy rövid távú adósságpiac, amelyhez gyakorlatilag kockázatmentes kamat tartozik. E kamaton a bankok képesek hitelezni és kölcsönt felvenni „árelfogadó” módon, azaz úgy, hogy bármekkora hitelt kihelyezhetnek anélkül, hogy ez egy egyedi bank esetében érzékelhetően változtatna a kamatlábon. E hipotézis empirikus jelentősége az, hogy a határkötséget e pénzpiaci kamatlábbal lehet azonosítani (*Vincze–Világi [1996]*). Az ökonometriai elemzésekben általában a kincstárjegy hozamát, ritkább esetben a bankközi kamatot használják erre a célra. Az elmélet nem ad útmutatást a lejárat megválasztását illetően. Itt a fő szabály az „elég rövid, de nem túl rövid” elve. Az „elég rövid” kitétel a kockázatmentesség teljesülése miatt fontos – hiszen hosszabb távon a kockázatmentesnek tartott fix kamatozású államkötvények hozama is gyakran ingadozhat –, míg a „túl rövid” időszak elkerülését a tartalékmenedzselési szempontokat is tükröző bankközi piac ingatagsága indokolja. A következőkben bemutatott valamennyi modell a *30 napos kincstárjegy* hozamából kiindulva becsüli a bankok határkötségét, a modell specifikációjának megfelelően módosítva az eredeti idősort.

A vállalati hitelkamatok tesztelésénél a következő eredmény adódott:

$$r_{\text{hitel}} = 0,48r_{\text{határkölség (a 30 napos kincstárjegy)}} + 22,04 - 5,326 \text{ Dummy}_{1993. \text{ mar}}$$

t statisztika	(11,086)	(9,024)	
standard hiba	(0,044)	(0,99)	(0,59)

Statisztikai próbálkozással meghatároztuk, hogy az egyenletben 1993 márciusában strukturális töréspont keletkezett, amit *dummy* változó beiktatásával vettünk figyelembe. E *dummy* (melynek értéke 1993 márciusa előtt 0, utána pedig 1) jelenléte a modellben a két időszak közötti eltérésre utal. E mesterséges változó magas szignifikanciaszintjéből arra lehet következtetni, hogy a hitelpiacot eltérő összefüggések jellemezték a vizsgált időszak két szakaszában. Ennek a strukturális változásnak az eredménye, hogy 1993 márciusa után a hitelkamatok határkölségtől független része 5,33 százalékponttal lett alacsonyabb. A paraméterek jól tükrözik a hitelpiacra jellemző rugalmatlanságot. A határkölség egyszázalékos változása hosszú távon is a hitelkamatláb kevesebb mint fél százalékos változását okozza, tehát a pénzügyi mozgások csak erős tompítással jelentkeznek a hitelpiacon. A konstans tagot nehéz pontosan értelmezni. A konstans 22,04 értéke – ha a tőkéletes piacra vonatkozó feltételezéseink teljesülnének – azt jelentené, hogy a bankok hitelezési költségei és a hitelezés kockázata együtt több mint 20 százalékos árrést okoznak. Ez valószínűleg erősen felülbecsli a tényleges helyzetet, de megerősíteni látszik azt a véleményt, hogy a vizsgált időszakban a bankok valóban nagyon magas piaci kockázattal szembesültek a magyar piacon.

A *vállalati betéti kamatok* modellezésénél a határkölség idősorának a már korábban leírt módon módosított változata (r_2) adta a legjobb becslést:

$$r_{\text{vállalati betét}} = 0,89 r_2 (\text{határkölség}) + 4,23 - 6,519 \text{ Dummy}_{1993. \text{ augusztus}}$$

t statisztika	(17,32)	(-10,07)	
standard hiba	(0,051)	(1,03)	(0,64)

A modell ezúttal is tartalmaz egy mesterséges változót (az időszak elején ebben az esetben is 0, később pedig 1), amelynek 6,52-es értéke azt jelzi, hogy a bankok a vállalati betétekre ettől az időponttól kezdve mintegy 6,5 százalékkal kevesebb kamatot fizettek, mint amennyit a kötelező tartalékolás és a pénzügyi kamatlábak indokoltak volna. Érdekes viszont, hogy a választóvonal ezúttal 1993 augusztusa, vagyis hat hónapos az eltolódás a hitelkamatláb-modell töréspontjához képest. Ez a késés nem meglepő, hiszen a bankok általában előbb emelik a hitelkamatokat, mint a betéti kamataikat. A hitelkamatláb egyenletében a határkölség együtthatója csak 0,48, vagyis csak közepesen erős a hitelkamatláb és a határkölség kapcsolata. A betéti modellben ezzel szemben a betéti kamatláb szoros összefüggést mutat a határkölséggel, annak 1 százalékos emelkedésére 0,9 százalékos növekedéssel reagál. Ebben az egyenletben egyébként a konstans tag is jelentősen kisebb, amely azt a megállapítást erősíti, hogy a betéti kamatláb alakulása lényegesen jobban függ a pénzügyi mozgásaitól, jobban követi a piac változásait, mint a hitelkamatláb.

A betéti és hitelkamatláb-modellek összehasonlítása tanulságos. A szakirodalom gyakran foglalkozik a két piac kompetitív jellemzőinek eltéréseivel. Míg a betéti piacon általában meglehetősen erős versennyel szembesülnek a pénzintézetek, a hitelpiacon jóval gyengébb a konkurencia okozta árverseny. A kutatók a két piac eltérő információs helyzetét szokták magyarázatként említeni (*Cesari-Cont-Onando* [1994]). A betéti piacon általában a betéti kamatláb hordozza az összes információt, mert itt – nem utolsósorban a bankfelügyeleti és a betétbiztosítási rendszereknek köszönhetően – a betéteseknek nem kell más információkat, például kockázati szempontokat figyelembe venniük. A hitelpiacon ezzel szemben a bankok információs hátrányban vannak a hozzájuk hitelért forduló

lőkkel szemben. A kockázatos ügyfélnek – aki tisztában van saját cégének körülményeivel – érdeke lehet, hogy eltitkolja vállalatának valós problémáit, mert így esetleg könnyebben juthat hitelhez. A kevésbé versenyképes vagy a kockázatkedvelőbb bankok gyakran legjobb szándékuk ellenére sem tudják ezt az információs aszimmetriát felszámolni, s ebben az esetben az ügylettel kapcsolatos bizonytalanság egy magasabb kockázati prémiumban jelenik meg náluk.

A hitelpiacokra jellemző korlátozottabb árverseny másik oka az, hogy a hitelügylet kapcsán felmerülő, a banknak fizetett közvetítői díjakat eltérő módon veszik számításba. Míg a bankok egy csoportja viszonylag magas kamatot kér ügyfeleitől, alacsony egyéb költségek mellett, sok bank olcsó hitelekkel hívja fel magára a figyelmet, de magas nem kamat jellegű díjakkal kalkulál. Csupán a komissziós díjak eltérő számbavételi módja miatt az egyes bankok hitelkondíciói között akár 2-3 százalékpontnyi eltérés is adódhat a magyar piacon.

A verseny jellemzői a magyar bankszektorban

Llewellyn [1990] a bankpiaci verseny megítélésére tíztényezős elemzési keretet dolgozott ki. Az említett tíz tényező a következő:

1. *hatékonyság*: a verseny következtében leghatékonyabb cégek még hatékonyabbá válnak, emelkedik az iparág átlagos hatékonysága;
2. a termékek *árazása* a piaci ár felé tendál, kiküszöbölve minden korábban esetleg létező túlkeresletet;
3. a belső *keresztfinanszírozás* és a nem költség vagy kockázati megfontoláson alapuló árstruktúrák a verseny nyomására kiszorulnak;
4. az iparágban nő a *fúziók*, egyesülések száma, mert az így létrejövő cégek erősebbek, jobban állják a versenyt;
5. számottevő nyomás alakul ki minden olyan *kartell eliminálására*, amely az iparág árainak rögzítését célozná;
6. a kiskapuk, *kerülő utak* hatástalanítják a versenyt korlátozó gazdaságpolitikai eszközöket;
7. csökken az általános *profitabilitás*;
8. nőnek az iparág általános *kockázati* jellemzői;
9. a cégek *diverzifikálásra* törekszenek;
10. a leggyengébb cégek *megszűnnek*, felszámolódnak vagy más módon kilépnek a piacról.

A hatékonyság növekedése a piaci verseny egyik legfontosabb, de egyben talán a legnehezebben tesztelhető jele. A banki hatékonyság mérését leggyakrabban a mérlegadatok segítségével végzik, ugyanakkor az árnak mint a verseny központi elemének kisebb jelentőséget tulajdonítanak. Ebben az írásban emiatt éppen erre helyezük a hangsúlyt. A következőkben a magyar kereskedelmi bankok betéti és hitelkamatait abból a szempontból vizsgáljuk, hogy ezeknek az áraknak az alakulásában hogyan tükröződik a verseny.

1. Hatékonyság. A bankok hatékonyságának kérdésköre némileg mást jelent Magyarországon, mint a fejlett bankrendszerű gazdaságokban. Az évszázados hagyományokkal rendelkező nyugati piacokon a bankok reorganizációjával megbízott vezetők a kissé már megcsontosodott struktúra megújítása, a konzervatív bankári attitűd áramvonalasítása jegyében tűzték ki célul a hatékonyság növelését. Magyarországon ezzel szemben a kétszintű bankrendszer intézményrendszerének megteremtését alig néhány év késéssel követte a banki hatékonyság növelésének igénye, mert – ennek alacsony szintje miatt –

veszélybe kerültek az alapszolgáltatások. A nyugati bankokat a versenyben való helytállás motiválta, tehát profitjuk növelése érdekében szálltak ringbe, míg magyar társaiknak magát a piacot kellett létrehozniuk. Itthon ugyanis a monobanki rendszerben megszokott betétgyűjtési és hitelkihelyezési gyakorlatot folytatni próbáló bankrendszer nem volt képes egy piacgazdaság finanszírozásának megsokszorozódó feladatait hatékonyan ellátni. Az ügyfelek egyre inkább elkerülték a számukra túl drága bankokat, de a pénzügyi közvetítés problémáját a – szintén első tapasztalataikat szerző – alternatív szolgáltató cégek (brókercégek, befektetési alapok, biztosítótársaságok) sem tudták kielégítően megoldani.

Ennek megfelelően a magyarországi bankok működési hatékonyságának vizsgálatakor két fő szakasz elkülönítését tartjuk fontosnak. Az első szakasz a szolgáltatások megteremtéséhez, a fiókhálózat, a banki infrastruktúra alapszintű kiépítéséhez, míg a második a már megteremtett piacon történő helytállás időszakához kötődik.

A betéti és hitelkamatlábak vizsgálatánál alkalmazott dummy változók az időszak során bekövetkező olyan strukturális változásokra utalnak, amelyek a bankok árazási politikáját is alapvetően befolyásolták. E törés miatt vizsgálatunk időhorizontját két részre kell bontanunk: az elsőben az 1991–1993, a másodikban az 1993–1995 közötti időszakot vizsgáljuk. Mivel pénzügyi kamatlábakat felhasználó modellünk nem ad segítséget az 1993-as minőségi változás mibenlétének tisztázásához, olyan támpontokat kell keresnünk, amelyek segítségével eddig figyelembe nem vett szempontok is bekerülhetnek elemzésünk keretei közé. Ilyen új információs forrás lehet a hagyományos versenyképesség-elemzésekben oly gyakran használt nem ár jellegű mutatók használata.

Az 1. ábra mutatja a – kamatszerkezet elemzéséhez használt módszer segítségével vizsgált – banki kamatrés alakulását.

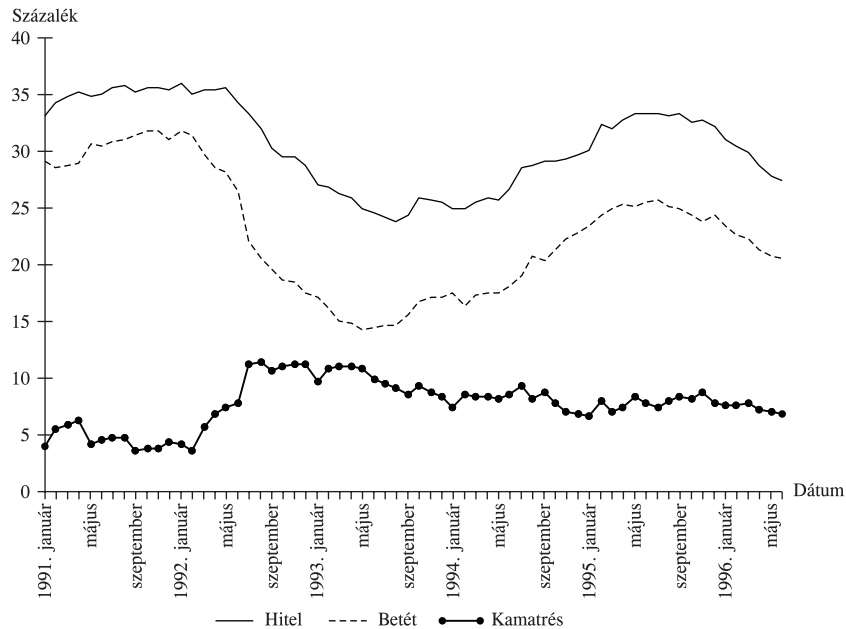
A kamatrés idősorában periódusokat különíthetünk el. Az időszak első 12 hónapjában kiegyensúlyozott a kamatmarzs alakulása, valamivel az 5 százalékos érték alatt mozog. 1992 márciusától kezdve azonban hirtelen megugrik, s miután fél év alatt több mint duplájára növekszik, 1992 őszétől lassú csökkenésbe kezd. Az árnövekedés tartósságát az is jelzi, hogy az első évben 5,72 százalék, az időszak második részében 8,66 százalék az átlagos kamatrés.

Szembeötlő, hogy míg Nyugat-Európa piacain az élesedő konkurenciaharc nyomán csökkent a bankok által felszámolt kamatmarzs, itthon ez jelentősen növekedett. Nyugat-Európában az árcsökkenést az erősödő verseny legfontosabb eredményeként tartják számon. Tehát joggal merül fel a kérdés: talán ebben az időszakban csökkent a verseny a magyar bankpiacon. A kérdés megválaszolásához érdemes megvizsgálni a marzs összetételét. „A kereskedelmi bankok kamatrése a vállalkozói betétekre 7 és 10 százalékpont között alakul. Ebből a jegybanki tartalékolás mintegy három pontot indokol, hiszen a begyűjtött betétek egy részét – 17 százalékat – nem lehet hitelezésre felhasználni. A bank rezsije elvisz további 2-3 százalékpontot, s a maradék szolgál a bankok tényleges kockázatának a fedezésére.” (Pulai [1995].) Az összetevők tehát két részből állnak: a minden bankra egységesen vonatkozó központi tartalékolási ráta által indokolt faktorból és a bank saját működési költségéből (és profitjából). Az egyes bankok számára a kamatrés nagyságát a tartalékráta már viszonylag magasra kényszeríti, s végleges volumene a költségelemek hozzáadásával alakul ki.

Mint azt az alkalmazottak számának alakulásából láthattuk, a bankok 1995-ben saját működési hatékonyságuk növelésének érdekében már komoly lépéseket tettek bérköltségeik redukálására. A költségtényezőknél azonban sokkal fontosabb a kockázat kérdése. Ha a bankok csökkenteni tudják hitelezési kockázatukat, a kisebb kockázati prémium miatt a kamatmarzs is alacsonyabb lehet. A hazai bankok stratégiáját vizsgálva, úgy tűnik, pontosan ez, a kockázat kérdése a vízváltató a sikeres és a sikertelen bankok között. Azok a bankok, amelyek partnereiket jól megválogatva, ügyfélkörüket a prospe-

1. ábra

A magyar kereskedelmi bankok betéti és a hitelkamatlábai és kamatkülönbségük
(1991–1996)

Forrás: MNB havi jelentések, 1996.

ráló cégekből alakították ki, sikeresen csökkentették hitelezési kockázatukat, s szép profitot értek el. A kisebb kockázati prémium miatti alacsonyabb ár egyrészt növelte termékeik keresletét, másrészt kisebb lett az eredményt terhelő – a hitelezés várható veszteségeinek fedezésére képzett – céltartalékok aránya. Ezzel szemben a bankok egy másik csoportja (elsősorban a nagy állami bankok) nem voltak képesek megszabadulni a veszteséges ügyfelektől, emiatt egyre nagyobb hitelezési kockázattal szembesültek, ami rövidesen jókora veszteségben öltött testet.

Az ügyfélkör szelekciója egy másik szempontból is hasznos. Azok a jó hírnevű cégek, amelyeknek valóban alacsony kockázat mellett lehet hitelezni, nem gátolják a nekik hitelező bankot abban, hogy feltérképezze a vállalat valós állapotát. Teszik ezt azért, mert nekik is érdekük, hogy az alacsony kamat érdekében a hitelező megbizonyosodhasson az alacsony kockázatról, s mivel maguk is tisztában vannak saját jó pozíciójukkal, tudják, hogy nincs mit takargatniuk, gyakran maguk is sok információt adnak a pénzpiac számára cégük helyzetéről. Mindez leszoríthatja a bankok információgyűjtéshez kapcsolódó költségeit, ezzel is erősítve a sikeres bank versenypozícióját, míg tovább ronthatja azoknak a bankoknak az esélyeit, amelyek nem, vagy csak túl drágán képesek a kirívóan magas kockázatú ügyfelek kiszűrésére.³

A betétek és a hitelek kamatlábainak modellezése során mindkét esetben a határköltség bizonyult a legjobb magyarázó változónak. Mivel a kamatmarzs e két idősor különbségéből adódik, logikusnak tűnik ismét a határköltséget állítani a vizsgálat fókuszába. Az

³ Várhegyi Éva a kutatási beszámolóhoz adott észrevételeiben felhívta arra a figyelmet, hogy a bankok közötti verseny kibontakozásának egyik legkomolyabb akadálya éppen az volt ebben az időszakban, hogy az ügyfelek eladósodottságuk miatt „röghöz kötöttek” voltak, nem tudtak bankot váltani.

eredmény megerősíti ezt az elképzelést. A bankok kamatmarzsának modellezése során a pénzpiaci változók közül az – általunk határkölségnek tekintett – 30 napos kincstárjegy hozta a legjobb eredményt:

$$r_{\text{marzs}} = -0,0824r_{\text{1 határkölség (a 30 napos kincstárjegy)}} + 5,408 + 0,594 r_{\text{marzs-1}}$$

t statisztika	(-3,212)	(6,441)
standard hiba	(0,257)	(1,301) (0,092)

A változók között a már ismert határkölség és a konstans mellett szerepel a határkölség egy időszakkal késleltetett adata is ($r_{\text{marzs-1}}$). E változó magas együtthatója (0,594) azt jelzi, hogy a bankok rövid távon viszonylag stabil árazási politikát követnek, kamatrésük meghatározásánál a kiinduló s egyben leghangsúlyosabb elemként saját korábbi kamatrésüket veszik számításba. Érdekes, hogy míg mindkét korábbi modellben nagy (0,89 és 0,48) súllyal szerepelt a határkölség, ezúttal a marzs magyarázó változói között csak -0,08 az értéke. Az együttható negatív előjele megfelel a közgazdasági logikának, ha a határkölség emelkedik, akkor a profitkategóriához közel álló kamatrés csökken. Meglepetés viszont az együttható alacsony abszolút értéke. Még ha a modell hosszú távú – késleltetett tag nélküli – megoldását számoljuk, a határkölség együtthatója annak ellenére is csak -0,3 körül adódik, hogy messze ez a leginkább szignifikáns magyarázó változó. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kereskedelmi bankok kamatrésének alakulásában az elsődleges költség, a források határkölsége viszonylag kis szerepet játszik. Ennek ismeretében kézenfekvő, hogy – bár a tartalékolási ráta miatti profitkiesés nem midig egyformán érintett minden bankot, egyes bankok el tudták kerülni e terhek egy részét – a bankok közötti kamateltérések jelentős részben a bankok eltérő színvonalú munkáját, s ezen keresztül különböző szintű versenyképességét tükrözi.

2. „Egy piac – egy ár”? A hatékonyan működő homogén versenypiacok egyik központi jellemzője az egységes piaci ár, vagyis az, hogy üzletkötés csak egy olyan piaci áron jöhet létre, amely mind a keresleti, mind a kínálati oldal számára az adott pillanatban a legkedvezőbb, hiszen az ennél magasabb ár kereslet, az alacsonyabb pedig kínálat hiányában nem valósulhat meg. Az egységes piaci ár megléte egyben a piaci verseny egyik legfontosabb kritériumaként is értelmezhető, ezért a bankrendszer versenyképességének vizsgálatát a kamatlábak eltéréseinek elemzésével célszerű kezdeni.

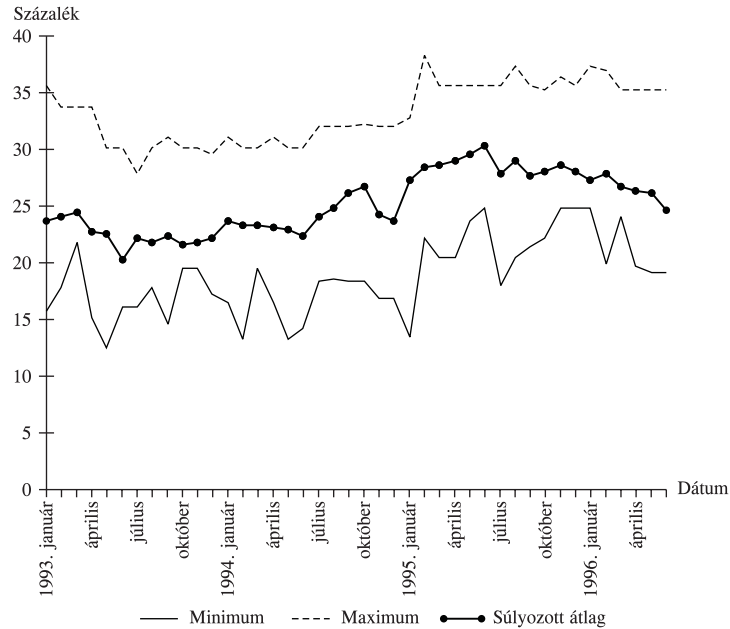
Az előzőekben bemutatott betéti és hitelkamatlábakra, valamint a kamatmarzsra vonatkozó modellek a bankrendszer aggregált adatainak felhasználásával készültek, ilyen módon azonban csak a bankszektor egészének hatékonyságára, ármeghatározási politikájára lehet következtetni, az egyes bankok közötti verseny erősségére nem. Erre a célra olyan idősort használhatunk, amely a kereskedelmi bankok konkrét üzletkötéseinek kamatátlagát, minimum- és maximumértékeit tartalmazza (2. ábra). A betéti és a hiteloldalt ismét elkülönítve kezeljük, mert a két részpiac viselkedése között jelenős az eltérés.

A minimum-, illetve a maximumértékek az adott hónap legalacsonyabb, illetve legmagasabb kamatlábú üzletkötésének adatait tartalmazzák, míg a következő adatsor (3. táblázat) a bankok által adott hónapban nyújtott hitelek kamatlábainak súlyozott átlaga. Jól látható, hogy a vizsgált időszakban a hitelek kamatlábai jelentősen különböztek egymástól. Az üzletkötések közötti legnagyobb eltérés átlagosan 16,2 százalékpontnyi, ami a 30,6 pontos átlag mellett több mint hetvenszázalékos relatív eltérést jelent.

E 70 százalékos eltérés akkor is jelentős, ha figyelembe vesszük, hogy az eltérő kockázati prémiumok miatt az eltérő kamatrést is tartalmazza, de mivel a versenyképesség szempontjából való megközelítés a homogén termékek árainak azonosságát tételezi fel, a pontos következtetéshez olyan kamatlábakat kell összehasonlítani, amelyek már nem függ-

2. ábra

A magyar pénzüzetek által nyújtott rövid lejáratú forintHITELEK kamatlábainak minimum- és maximumértékei (1993–1996)

Forrás: MNB havi jelentések, 1996.

3. táblázat

A bankok által alkalmazott hitelkamatlábak statisztikai jellemzői (1993–1996 időszaki átlag)

Minimum	Maximum	Súlyozott átlag	Különbség
20,68889	36,90556	30,65942	16,21667

nek túlzottan az egyedi ügyletek során alkalmazott megfontolásoktól, és nem tartalmaznak kockázati elemeket. Ehhez a bankok aktuális legalacsonyabb hitelkamatlábainak, a *prime rate* kamatoknak az adatait használhatjuk. A 4. táblázat az 1994–1996-os időszakból néhány kiválasztott megfigyelést tartalmaz.

A számokból kitűnik, hogy valamennyi időszakban található 4–8 százalékpontnyi különbség a kínált árak között, tehát elmondható, hogy valóban van eltérés a hitelkamatlábak között. Bár ez az eredmény önmagában is az egységes piaci ár hiányát bizonyítja, a versenyképességre vonatkozó következtetés levonásához figyelembe kell vennünk a hitelpiac sajátosságait is. Valószínű, hogy a bankok az eltérő ügyfélkörük miatt a számukra szinte „szisztematikusan kockázatként” jelentkező kockázati elemeket a legjobb adósoknak szóló kamatláb megállapításakor nem szűrik ki, tehát a jobb ügyfelekkel rendelkező bankok alacsonyabb *prime rate*-et tudnak megállapítani saját „jó” ügyfeleik számára, mint gyengébb versenytársaik.

A hitelpiacsal szemben a betétek piacát a szakirodalom jóval kiegyensúlyozottnak tartja. Sem kockázati tényezővel, sem az aszimmetrikus információ okozta bizonytalansággal nem kell számolni, tehát tökéletes piacon a különböző bankok betéti kamatlábai

4. táblázat
Néhány magyar bank *prime rate* kamatlába

Bank	1994. január 4.	1994. július 12.	1995. március 30.	1996. április 11.
CIB	23,5	25,875	31	27,5
Inter-Európa Bank	24,25	27	32,25	28,5
Corvinbank	24	24	28	30,5
Magyar Hitel Bank	27	27	31	28,5
Mezőbank	24	24	31	30
Polgári Bank	25	26	32,5	32
Agrobank	23,5	24	26	–
Konzumbank	26	27	33	32,5
Európai Kereskedelmi Bank	22	28,1	–	–
OTP	26	27	34	29
Minimum	22	24	26	27,5
Maximum	27	28,1	34	32,5
Relatív szórás	0,060	0,058	0,081	0,059

Forrás: Világ gazdaság különböző számai.

közötti eltérést semmilyen költségmegtérítés nem indokolhatja. A betéti kamatlábak vizsgálata ennek ellenére a korábbiakhoz hasonló, az egységes piaci ár hiányáról tanúsító eredményt hozott (5. táblázat).

5. táblázat
A vállalkozói betétekre fizetett kamatlábak (1993–1996)

Minimum	Maximum	Súlyozott átlag	Különbség
14,65278	26,60278	22,025	11,95

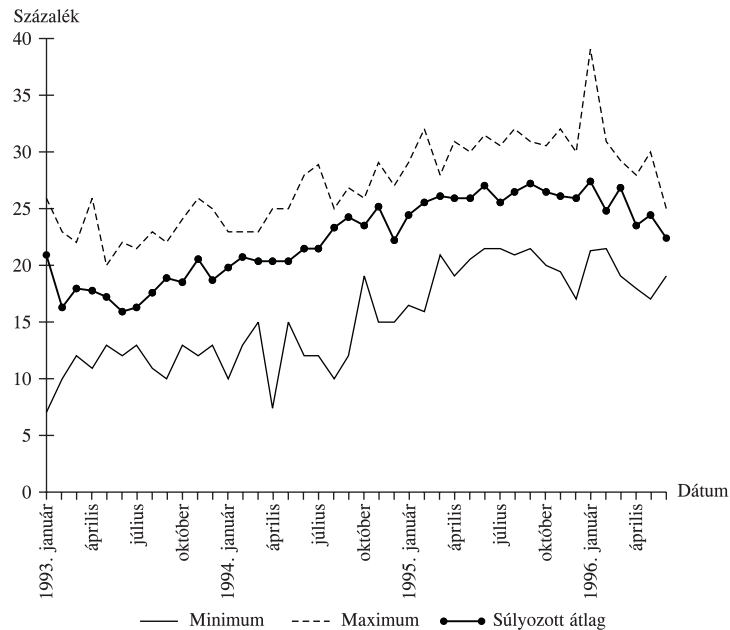
Forrás: MNB havi jelentések, 1996.

Az elvégzett vizsgálatok összefoglalásaként megállapíthatjuk, hogy a versenyképesség vizsgálatában alapkritériumként megfogalmazott *egy piac–egy ár-elv a magyar bankpiac egyik oldalára sem érvényes*. Mind a hitel-, mind a betétoldalon jelentős eltérések mutatkoznak az egyes bankok ajánlatai, üzletkötései között.

3. Keresztfinanszírozás. A fejlett versenypiacok egyik legfontosabb jellemzője a kifinomult árrendszer, amely a piac kereslet–kínálat viszonyait hatékonyan és egyértelműen közvetíti mind az eladó, mind a vevő számára. A fejlett bankszektorú országokban az erős verseny a bankokat korábbi árpolitikájuk átgondolására, a túlzottan magas árak csökkentésére sarkallta. A banki szolgáltatások minden területén erősödő verseny megszüntette a nagy kereskedelmi bankok skáláhozadékból adódó előnyét, s arra kényszerítette őket, hogy az egyes részpiacokon is harcba szálljanak az ügyfél megszerzése érdekében. A korábban jellemző általános árképzést felváltotta az egyes szolgáltatások költségeit pontosan tükröző egyedi árazás, mivel a minden részpiacon erősödő verseny közepette egyetlen bank sem engedhette meg magának, hogy egyes termékeit túl drágán árulja. Mindez a keresztfinanszírozás visszaszorulását hozta, amely az általános jellegű kamatbevételek csökkenésében, s az egyes szolgáltatások költségeihez szorosan kötődő *díjbevételek* dinamikus növekedésében jelentkezett.

A magyar kereskedelmi bankok termékeinek árazásában a verseny jelei kevésbé egy-

3. ábra
A vállalkozói betétekre fizetett kamatlábak (1993–1996)

Forrás: MNB.

értelműek. A betéti és a hitelkamatlábak modelljei kimutatták, hogy a termékár kialakulásában fontos szerepe van a költségtényezőnek, de a közöttük lévő magas korrelációs együttható ($r = 0,943$) arra utal, hogy a két részpiac messze nem független egymástól, a határköltségen túl más pontokon is kapcsolódnak egymáshoz. Egy hatékonyan működő pénzügyi közvetítői verseny piacon e két terület csak a határköltség közvetítésével kerülhetne kapcsolatba – hiszen tökéletes piacon a betéti oldalon kialakuló ár csak annyiban befolyásolja a hitelpiac árait, amennyiben a bankok más forrásokkal szembeni keresletét módosítja –, tehát a hitel- és betéti kamatok közötti további kapcsolódások mind valamilyen *keresztfinanszírozás* meglétére engednek következtetni. Ezt támasztja alá az a tendencia is, hogy – a brit példával ellentétben – Magyarországon nem csökkent, hanem még a bankok átlagos növekedési ütemét is jelentősen meghaladva, 1994-ben és 1995-ben egyaránt 32 százalékkal nőtt a bankok kamatmarzsból származó eredménye. Mindezek nyomán a bankok bevételeinek közel 70 százaléka származik a hitelezéshez kötődő kamatkülönbözetből, s csak alig 30 százalék körüli a szolgáltatások díjtételeiből adódó bevétel aránya. A magyar pénzügyi közvetítői piacon tehát még nincs olyan kiélezett verseny, amely a keresztfinanszírozás visszaszorítására kényszerítené a bankokat. Szakértői becslések szerint a bankok „akkor lesznek igazán versenyképesek, ha a kamatjövedelmek aránya 50 százalék alá megy” (Pulai [1995]).

4. Fúziók, szövetségek. A versenyhelyzet változásai középtávon többek között a piaci struktúra átalakulásában is jelentkeznek. E folyamatban két fő komponenset különböztetünk meg: a fúziót és a piacról való kilépést. A magyar bankpiac magas koncentrációját nem a verseny vagy a szigorú szabályozás, hanem a mesterségesen létrehozott monopóliumok alakították ki. Ennek köszönhető, hogy a verseny növekedését eleinte (1987–1993) nem a koncentráció, hanem a dekoncentráció kísérte. A kétszintű bankrendszer

bevezetését követően létrejött nagy állami tulajdonú kereskedelmi bankokat néhány évvel később az újonnan megalakuló kis- és középméretű bankok egész sora követte. A kezdeti pezsgést azonban hamarosan lelohasztotta az egész magyar gazdaságot sújtó recesszió. Ennek következtében néhány bank helyzete megrendült. A válságból való kilábalásban az állami segítség mellett a bankprivatizáció játszott fontos szerepet. A stratégiai befektetők kedvező áron szerezhetek domináns részesedést fontos kereskedelmi bankokban vagy vásárolhatták fel a felszámolásba kerülő bankok üzletágait, eszközeit.

5–6. Kartellek, kiszorításdi. A magyar bankpiac fejlődését nem kísérte olyan típusú liberalizáció, amelyet a *Big Bang* jelentett 1986-ban a brit piacon. Valójában a kétszintű bankrendszer létrehozása önmagában is értékelhető úgy, mint egy korábban létező kartell felbomlása, hiszen – az eleinte még mesterséges – konkurencia megteremtésével a piaci verseny feltételei is létrejöttek.

7. A profitabilitás csökkenése. A bankpiaci változásokat legszemléletesebben a bankok eredményének alakulása tükrözi. Míg a nyolcvanas évek utolsó éveit komoly sikereket hoztak az akkor még újszülött bankok számára, a kilencvenes évek elejére ez a tendencia megfordult. Az egyre népesedő kis- és középbankok hamar kinőtték a piacnak a négy nagy által le nem fedett részét, s így egymás között egyre jobban meg kellett küzdeniük egy-egy ügyfélért. A növekvő kínálat ugyanakkor egy folyamatosan szűkülő kereslettel párosult, ugyanis ebben az időszakban estek szét, mentek csődbe a bankok stabil partnereinek számító nagyvállalatok, ami elsősorban nem a kieső forgalom, hanem a hihetetlen volumenű vissza nem fizetett hitelállomány miatt volt katasztrofális hatással a bankrendszerre. E rossz követeléseket csak az eredmény terhére képzett céltartalékok segítségével lehetett semlegesíteni, s e folyamat csúcspontjaként 1993-ban soha nem látott, több mint 150 milliárd forintos veszteséget volt kénytelen elkönyvelni a bankszakma. Jól jellemzi a helyzet rendkívüliségét, hogy sok bank teljes tőkéjét elvesztette, s így egyedülálló módon negatív saját tőkéjű bankok is működtek Magyarországon (4. ábra).

A rossz hitelektől való megszabadulás valóban az időszak legsúlyosabb problémája volt a bankok számára, amelyet csak a hitel- és a bankkonszolidáció során kapott 350–400 milliárd forintos állami segítséggel voltak képesek megoldani. A bankszektor egyértelmű visszaesése azonban nagyon különböző egyéni teljesítményeket takar. Míg a legnagyobb magyar bankok – a Magyar Külkereskedelmi Bank kivételével – tízmilliárdos nagyságrendű veszteséget produkáltak, a külföldi bankok egy csoportja évről évre sikeresebben gazdálkodott, s jelentősen növelte profitját.

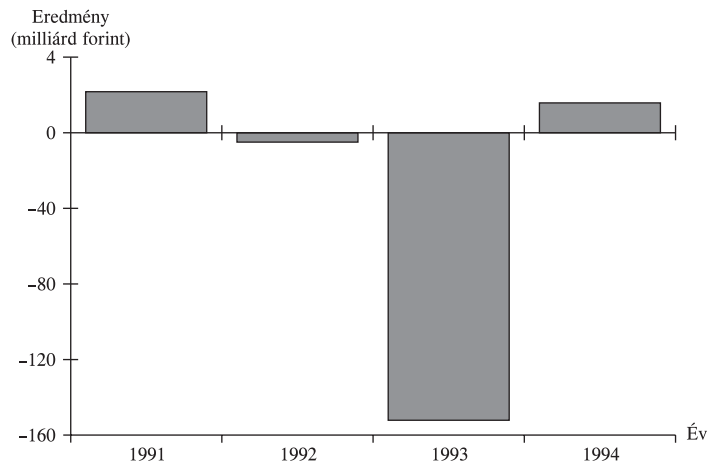
A versenyben elsősorban azok a bankok tudtak talpon maradni, amelyek megbízható, alacsony kockázatú ügyfélkört építettek ki maguknak. Ez azért volt központi tényező, mert a legtöbb banknak csak a nagy ügyfelekkel volt tapasztalata, a gomba módra szaporodó kisvállalkozásokkal való üzletelés terén nem. A bankoknak a kisszámú, nagy volumenű ügylet helyett a kis cégek apró, ám nehezen felbecsülhető kockázatú üzletkötéséhez kellett volna alkalmazkodniuk, de ez általában csak hosszabb tanulási folyamat után valósult meg. Azok a bankok, amelyek nem elég körültekintően jártak el az új ügyfelekkel szemben, hamar jelentős hitelezési veszteséggel szembesültek.

A versenyképesség szempontjából a másik döntő tényező a nemzetközi piacokhoz való hozzáférés lehetősége volt. Azok a bankok ugyanis, amelyek a nemzetközi tőkepiacokról tudtak finanszírozási forrásokat szerezni, a hazinál lényegesen olcsóbban juthattak forráshoz, ami komoly versenyelőnyt jelentett. E két tényezőnek tudható be, hogy a nagy nemzetközi pénzügyintézetek leánybankjai – amelyek nemcsak tőkeerejükkel, de saját korábbi ügyfeleikkel is „hozták magukkal” – általában stabil pozíciót tudtak kiépíteni. Azonban – ahogy azt Leumi Hitel Bank, vagy a Banque Indosuez példája is mutatja – önmagában a külföldi tőke jelenléte még nem jelentett garanciát a sikerre.

Az eredményesség mutatóit tekintve úgy tűnik, a magyar bankrendszer túljutott a piac-

4. ábra

A magyar kereskedelmi bankok nyeresége (1991–1994)

Forrás: Állami Bankfelügyelet, 1995.

gazdaságra való átállás megrázkódtatásain. A működési feltételek megváltozása, a verseny megjelenése a nyereség meredek zuhanásához vezetett, de – amint azt az 1994-es és 1995-ös adatok mutatják – a legtöbb bank alkalmazkodott a megváltozott környezethez, s a profitok ismét növekednek.

8. Kockázat. A pénzügyi közvetítői tevékenység kockázata a piaci verseny erősödésével nő.

6. táblázat

A magyar bankszektor összesített eredményeinek statisztikai milliárd forintban (1991–1994)

Átlag	Szórás	Relatív szórás
-29,9128	82,34108	-2,75271

Forrás: MNB, 1995.

Az extrém relatív szórás-adat egyértelműen a bankok profitabilitásának szélsőséges ingadozását mutatja, tehát megállapíthatjuk, hogy a befektetői szemszögből értelmezett banki kockázati tényező valóban magas (6. táblázat).

A kereskedelmi banki tevékenységek közül jellegetesen a hitelezést szokás a bank szempontjából legjelentősebb kockázati forrásként megjelölni. Ezen belül is elsősorban a már folyósított hitelek vissza nem fizetésének a kockázata a releváns. A verseny erősödésére a bankok eleinte nem saját működési költségeik felülvizsgálatával, hanem a mérlegfőösszeg emelését hajszolva, egyre kockázatosabb ügyletek bevállalásával válaszoltak. Szakértői becslések szerint a magyar bankok rossz hitelállományának mintegy harmada származik a MNB-től kapott örökségből, a másik 66 százalék már a kereskedelmi banki tevékenység elhibázott hitelezési gyakorlatának köszönhető (Várhegyi [1995]). A piacgazdaságra való áttérés első éveiben a kevésbé stabil környezet az egész gazdaság változékonyságát, belső kockázatát megnövelte. Ezt jelzi az a tendencia is, hogy a vállalatok számára forintban folyósított hitelek futamideje jelentősen csökkent (Ábel–Székely [1994]). Míg korábban jelentős volt a hosszú lejáratú beruházási hitelek aránya a bankok eszközei között, ez 1996-

ra marginálissá vált, olyannyira, hogy szakértői becslések szerint a magyar bankok hiteleinek átlagos futamideje nem haladja meg a két-három hónapot.

9. Diverzifikáció. Nyugat-Európában a piaci verseny erősödésének egyik legörvendesebb hatása a szolgáltatások mennyiségének és színvonalának viharos javulása volt. A korábban csak egyes részterületeken működő bankok mára a kereskedelmi banki szolgáltatások egyre szélesebb palettáját kínálják ügyfeleiknek, versenyképes áron. Hasonló hatás Magyarországon is tapasztalható. A kétszintű bankrendszer megjelenését követően az új bankok gyors hálózatépítő kampányba kezdtek, s a jelentős beruházások nyomán egyes területeken – a korábbi szinthez képest – érezhetően javultak a banki szolgáltatások. A piacgazdaság kialakulása nyomán a piaci igények is megnöttek, a magyar fogyasztók is egyre szívesebben vették igénybe a komplexebb banki szolgáltatásokat. Mindez a kereskedelmi bankokat arra ösztönözte, hogy diverzifikálják tevékenységüket, a banki szolgáltatások minél szélesebb körét kínálják. A kilencvenes évek legelején például létrejött a lakossági értékpapírok piaca, rövid idő alatt a legtöbb nagybank megjelent a hagyományos takarékbetétnél kedvezőbb kamatozású konstrukciójával. Később az adómegetkarítás lehetőségét kihasználó értékpapír lett a sláger, de hasonló fejlődésen ment keresztül a vállalati betétek piaca is. Az új belépők piaci stratégiája szintén a diverzifikációra épül, de a nagy magyar bankoktól eltérő módon ők csak egy részpiacra, a vállalatok – ezen belül is a legsikeresebb vállalatok – piacára koncentráltak.

A piacra való behatolásnak ez a formája nem ismeretlen a nemzetközi banki gyakorlatban. *Cesare-Onando-Conti* [1994] tanulmány az olasz bankpiaci verseny alakulását ismerteti, amely során a külföldi bankok a vállalati hitelpiac legfelső szeletét megcélozva vetették meg lábukat Olaszországban. Ezen a területen ugyanis gyorsan, alacsony költséggel lehetett alacsony kockázatú ügyfelekre szert tenni, s olcsó forrásaik, nemzetközi hálózatuk adta versenyelőnyüket itt tudták leginkább kamatoztatni.

10. Kivezetés. A banki verseny erősödésének hatásai közül utolsónak a piacról való kilépést tárgyaljuk. A gyengébb versenytársak a fokozódó kompetitív nyomás hatására kénytelenek feladni a küzdelmet, és megszüntetni tevékenységüket. A magyar bankpiac az elmúlt öt évben szép számmal hozott példát erre az esetre is. A kilépők között egyaránt találunk botrányos körülmények között felszámolt, nemegyszer másokat is maguk alá temető bankokat (Ybl Bank, Agrobank), és a piacról fokozatosan kivonuló, lassan „kimúló” pénzintézeteket (Leumi Hitel Bank, Iparbankház) is. A tapasztalat szerint a megszűnés kizárólag azokat a bankokat veszélyezteti, amelyek tartósan nem képesek valamely – legalább diszkréten jövedelmező – részpiacon részesedést szerezni. A fenti esetekben azonban az okok inkább az érintett bankok tulajdonosi és irányítási problémáira hívják fel a figyelmet, és kudarcuk csak óvatosan értelmezhető a verseny erősödéseként. Emiatt az összefoglalóban a „fenntartásokkal jellemző” kifejezést használjuk a versenyhelyzet jellemzésére.

Összefoglalás

A piaci verseny erősségét tíz pont köré csoportosítva vizsgáltuk úgy, hogy a betéti és a hitelkamatlábak, illetve a kamatmarzs alakulását leíró összefüggéseket strukturális és mérleginformációkkal egészítettük ki. E modellalkotás során a bankok árképzési gyakorlatát vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a magyar piacon a határkölség áralakító szerepe csak korlátozottan érvényesül. A banki tevékenység két fő területének összehasonlítása megmutatta, hogy a betéti piacon a bankok közötti verseny erősebb, mint hitelezési oldalon, mert ez utóbbinál az aszimmetrikus információ okozta magas hitelezési kockázat miatt merevebbek az árak. A versenyképesség vizsgálat legfontosabb eredményeit a 7. táblázatban foglaljuk össze.

7. táblázat

A verseny jellemzői a magyar bankszektorban
(a tanulmány következtetései összefoglalása)

A versenyképesség feltételei	Következtetés
1. Növekvő hatékonyság	részben jellemző
2. Egységes piaci ár	nem jellemző
3. A keresztfinanszírozás visszaszorulása	részben jellemző
4. Fúziók, egyesülések	jellemző
5–6. A kartellek megszűnése	jellemző
7. Csökkenő profitok	jellemző
8. Emelkedő banki kockázat	jellemző
9. Diverzifikálódó tevékenység	részben jellemző
10. Kilépések a piacról	fenntartásokkal jellemző

A piaci verseny megjelenése komoly megrázkódtatást okozott a magyar bankrendszerben, de amint azt a versenyképesség-vizsgálat megmutatta, az 1993-as mélypont után megindult a talpra állás. Az erősödő kompetitív nyomás hatására a pénzüzetek felülvizsgálták saját költségeiket, növelték működési hatékonyságukat, s e változások hatása a kamatlábak csökkenésében is tükröződött. Összességében elmondható, hogy e strukturális változás során a bankrendszer, ha súlyos veszteségek árán is, de alkalmazkodott a versenykörnyezethez.

Fel kell azonban hívnunk a figyelmet két korlátozó körülményre, amelyek miatt a kapott eredmények fenntartásokkal kell kezelni. Egyrészt a vizsgált időszakban (1991–1995) a magyar bankrendszer még nem egy kiépült piacgazdasági környezetben működött, a versenyre utaló jelek helyenként, mint például a piacról való kilépés esetében, félreérthető módon éppen a piac működési zavarait leplezik, a tulajdonosi kontroll hiányára utalnak. De nemcsak a jelek félreérthetősége okoz gondot. A gazdaság egésze átalakuláson ment keresztül, a bankrendszer viszonyaira, a kamatok alakulására, az ügyfélkör viselkedésére, a jövedelmi pozíciók változására a versenykörülmények mellett számos kényszer, korábbi örökség és menet közben manifesztálódó válságok döntően hatottak.

Hivatkozások

- ÁBEL ISTVÁN–POLIVKA GÁBOR [1997]: A bankpiac és a verseny Magyarországon. *Gazdaság, Vállalkozás, Vezetés*, 6–7. sz.
- ÁBEL ISTVÁN [1992]: Hitelválság vagy tartalékráta-csökkentés. *Tőzsde Kurír*, április 30.
- ÁBEL ISTVÁN–SZÉKELY ISTVÁN [1994] Market structure and competition in the Hungarian banking system. Megjelent: *Bonin, J.–Székely, I.* (szerk.): *The development and reform of financial systems in Central and Eastern Europe*. Edward Elgar Publishing Ltd. Cheltenham, UK.
- ÁRVAI ZSÓFIA [1995]: A kötelező tartalékráta szabályozásának átalakulása. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz.
- BERGER, A. N.–HUNTER, W. C.–TIMME, S. G. [1993]: The Efficiency of Financial Institutions: A Review and Preview of Research Past, Present and Future. *Journal of Banking and Finance*, Vol. 17, No. 2–3. április.
- B. NAGY MÁRTA [1994]: Bankok mérlegen, *Budapest Bank Tanulmányok* 20, Budapest, 1994.
- BOTOS KATALIN [1995]: Elveszett illúziók. *Bankszemle*, 6. sz.
- CESARI, R.–VILLANI, M. [1989]: Analisi della richiosità degli impieghi del sistema bancario e dei settori industriali regionali: il caso dell'Emilio-Romagna. *Banca Impresa Società*, No 3.
- CESARI, R.–CONTI, V.–ONANDO, M. [1994]: Competition in banking markets: Lessons from the Italian case. Megjelent: *Revell, J.* (szerk.): *The changing face of European banks and securities markets*. Macmillan, London, 31–46. o.

- CHIKÁN ATTILA [1994]: Vállalatgazdaságtan. Aula, Budapest.
- CHIKÁN ATTILA [1995]: A versenyképesség fogalma. Kézirat, június 30.
- EVANS, L.T.–KEEF, S.P.–OKUNEV, J. [1994]: Modelling real interest rates, *Journal of Banking and Finance*, 18. sz.
- GARDENER, E. P. M. [1990]: *The Future of Financial Systems and Service*. Macmillan. London.
- HEGGESTAD, R. [1975]: Riskiness of investments in non-bank activity by bank holding companies. *Journal of Economics and Business*, június, 80–93. o.
- HENRIOT, A. [1994]: A versenyképesség meghatározása és statisztikai megfigyelése: Magyarország Ausztriához és Portugáliához viszonyított versenyképessége. *Külgazdaság*, 9. sz.
- HOMONNAY FERENC [1946]: Banktörténet. Officina, Budapest.
- KIRÁLY JÚLIA [1994]: A hazai bankrendszer mint pénzügyi közvetítő. *Külgazdaság*, 10. sz.
- KIRÁLY JÚLIA [1995a]: Válságspirál, avagy a magyar bankok tőkevesztésének egy lehetséges értelmezése. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz.
- KIRÁLY JÚLIA [1995b]: Olvasztótégely – bankok integrációja. HVG, augusztus 19.
- LLEWELLYN, T. W. [1990]: *Competition and Structural Change in the British Financial System*. Megjelent: *Gardener, P. M.* (szerk.): *The Future of Financial Systems and Service*. Macmillan, London, 15–35. o.
- MNB [1994]: Tájékoztató a világgazdaságról és a nemzetközi pénzügyekről: a Moody's, a Standard and Poor's és az IBCA a világ pénzügyintézetéről. Magyar Nemzeti Bank, február 9.
- MEEK, T. J. [1973]: *The Code of Hammurabi. The Ancient Near East Volume 1, 6th* Princeton University Press, Princeton.
- MOLYNEUX, P.–LLOYD-WILLIAMS, D. M.–THORTON, J. [1994]: *European Banking—An Analysis of Competitive Conditions*. Megjelent: *Revell, J.* (szerk.): *The Changing Face of European Banks and Securities Markets*. Macmillan, London, 3–29. o.
- MOLYNEUX, P.–LLOYD-WILLIAMS, D. M.–THORTON, J. [1994]: *Competitive Conditions in European Banking*. *European Economic Review*, 2. sz. 445–459. o.
- MOSOLYGÓ ZSUZSA [1995]: Kamatok és kamatszerkezetek 1995-ben. *Bankszemle*, 8–9. sz.
- MURPHY, A.–SABON, Z. [1992]: *Empirical Analysis of Pricing Efficiency in the Hungarian Markets*. *Applied Financial Economics*, 2. sz. 63–78. o.
- OECD [1989]: *Competition in Banking*, OECD, Párizs.
- PORTER, M. [1980]: *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*.
- PULAI MIKLÓS [1995]: Véd és dac – interjú a Bankszövetség főtitkárával. HVG, augusztus 19.
- SEREGDI LÁSZLÓ [1993]: CAMEL, Pénzügyintézetek komplex elemzési és értékelési rendszere. Bank és Tőzsde, szeptember 10.
- SHAFFER, S. [1989]: *Competition in the U.S. Banking Industry*, *Economic Letters*, Vol. 29 321–323. o.
- SHAFFER, S. [1993]: *A Test of Competition in Canadian Banking*, *Journal of Money, credit, and Banking*, Vol. 25, No. 1.
- SIMON, H. A. [1995]: Altruizmus a neodarwinista elméletben, *Magyar Tudomány*, 1. sz.
- SPAHOŠ, G.–FESSATOS, G. [1994]: *A comparison of competitiveness among the 12 Greek commercial banks*. *Economic Bulletin of Commercial Bank of Greece*, 3–9. o.
- SUOMINEN, M. [1994]: *Measuring Competition in Banking: A Two-Product Model*. *Scandinavian Journal of Economics*, 95–110. o.
- THORNE, A. [1993]: *Eastern Europe's experience with banking reform: Is there a role for banks in the transition?* *Journal of Banking and Finance*, 17. sz. 985–998. o.
- VÁRHEGYI ÉVA [1993]: *Reform és konszolidáció a magyar bankrendszerben*. *Külgazdaság*, 9. sz.
- VÁRHEGYI ÉVA [1995a]: *Bankok versenyben*. Pénzügykutató Rt., Budapest.
- VÁRHEGYI ÉVA [1995b]: *A magyar bankpiac szerkezete: koncentráció, szegmentáltság, jövedelmi polarizáció*. *Közgazdasági Szemle*, 3. sz.
- VESALA, J. [1995]: *Testing for Competition in Banking: Behavioral Evidence from Finland*. *Bank of Finland Studies*.
- VILÁGI BALÁZS–VINCZE JÁNOS [1996]: *A kamatláb-transzmissziós mechanizmus Magyarországon, 1991–1994*. *Bankszemle*, 7–8 sz.
- World Economic Forum: *The World Competitiveness Report*, IMD, 1993
- ZELNIK PÉTER [1995]: *Felfelé a lejtőn – hazai pénzügyintézetek 1994-ben*. HVG, augusztus 19.